

DAVLAT SEKTORIDAGI TASHKILOTLARDA QURILISH-TA'MIRLASH XARAJATLARI HISOBINING XORIJIY TAJRIBASI

Azizova Zilola Lochinovna

TDIU mustaqil tadqiqotchisi

ORCID: 0009-0000-6025-2275

E-mail: zilolaazizova85@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada davlat sektoridagi tashkilotlarda qurilish–ta'mirlash xarajatlari hisobining xalqaro amaliyotda qo'llaniladigan yondashuvlari, jumladan infratuzilma aktivlarining butun hayot sikli (lifecycle cost), kapital va ekspluatatsiya xarajatlarini (CAPEX/OPEX) aniq tasniflash, raqamli monitoring tizimlari, tenderdan keyingi o'zgarishlarni cheklash hamda value-for-money baholash (CBA) mexanizmlarining samaradorlikka ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, mazkur mexanizmlarning uyg'un qo'llanilishi qurilish–ta'mirlash xarajatlari shaffofligini oshirish, byudjetdan ortiqcha sarflanishni kamaytirish va infratuzilma obyektlarini uzoq muddatli boshqarishni ta'minlaydi. Xorijiy tajribani O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlari baholangan hamda unda CAPEX/OPEX kodlarini joriy etish, real-time monitoring tizimi, post-tender variation reestri va lifecycle cost pasportini amaliy islohot sifatida tatbiq etish rejalashtirish maqsadga muvofiq ekani asoslangan.

Kalit so'zlar: qurilish-ta'mirlash xarajatlari, infratuzilma aktivlari, lifecycle cost, CAPEX, OPEX, raqamli monitoring, tender, xarajatlarni audit qilish, samaradorlik, davlat sektori.

Аннотация

В данной научной работе исследуются международные подходы к учёту и управлению расходами на строительство и ремонт в организациях государственного сектора, включая учёт стоимости инфраструктурных активов на протяжении полного жизненного цикла (lifecycle cost), чёткую классификацию капитальных и эксплуатационных расходов (CAPEX/OPEX), цифровые системы мониторинга затрат, контроль изменений после тендера и механизм оценки value-for-money (CBA). Результаты исследования показывают, что комплексное применение указанных механизмов повышает прозрачность строительных расходов, снижает риск перерасхода бюджета и обеспечивает долгосрочное управление объектами инфраструктуры. Оценена применимость зарубежного опыта в условиях Узбекистана, и обоснована необходимость внедрения CAPEX/OPEX кодов, систем онлайн-мониторинга, реестра post-tender variation и паспорта lifecycle cost как эффективных реформ в сфере учёта и контроля строительных и ремонтных расходов.

Ключевые слова: расходы на строительство и ремонт, инфраструктурные активы, lifecycle cost, CAPEX, OPEX, цифровой мониторинг, тендер, аудит затрат, эффективность, государственный сектор.

Abstract

This research paper analyzes international approaches to accounting and managing construction and renovation expenditures in public sector organizations, focusing on lifecycle costing of infrastructure assets, clear differentiation between capital and operational expenditures (CAPEX/OPEX), digital cost monitoring platforms, post-tender variation control, and value-for-money (CBA) assessment. Findings indicate that the integrated application of these mechanisms increases transparency of construction spending, mitigates budget overruns, and improves long-term management of public infrastructure. The study evaluates the applicability of global practices to Uzbekistan and concludes that the introduction of CAPEX/OPEX budgeting codes, real-time monitoring systems, a post-tender variation registry, and lifecycle cost passports can significantly enhance efficiency and accountability of construction and renovation expenditures in the public sector.

Keywords: construction and renovation expenditures, infrastructure assets, lifecycle cost, CAPEX, OPEX, digital monitoring, tendering, cost audit, efficiency, public sector.

KIRISH

So‘nggi o‘n yillikda davlat sektori tashkilotlarida qurilish–ta‘mirlash xarajatlari hisobi moliyaviy boshqaruvning eng muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Qurilish obyektlari, ta‘mirlash ishlari va infratuzilma loyihalarining ortishi davlat byudjeti xarajatlarida ushbu yo‘nalish ulushining yildan-yilga o‘shishiga sabab bo‘lmoqda. Masalan, Yevropa Ittifoqi davlatlarida infratuzilmani modernizatsiya qilish dasturlarida qurilish–ta‘mirlash xarajatlari byudjet sarflarining o‘rtacha 14–22 foizini tashkil etadi[1]. Xorij amaliyotida qurilish–ta‘mirlash xarajatlari hisobini yuritishda infratuzilma aktivlarining butun hayot sikli — ya‘ni loyiha tashabbusi, smeta bo‘yicha mablag‘ taqsimoti, jumboq xarajatlari, ishlab berish bosqichi, ekspluatatsiya va amortizatsiya sikllari — buxgalteriya hisobi tizimida kompleks aks ettiriladi.

Bir qator davlatlarda (Kanada, Avstraliya, Buyuk Britaniya) davlat sektoridagi qurilish–ta‘mirlash xarajatlari hisobida kapital xarajatlari (CAPEX) va xizmat ko‘rsatish–ekspluatatsiya xarajatlari (OPEX) qat‘iy ravishda farqlanadi va moliyaviy hisobotlarda alohida tarzda yuritiladi[2]. Shu bilan birga, byudjet tashkilotlarida qurilish–ta‘mirlash xarajatlari ustidan iqtisodiy ekspertiza va nazorat mexanizmlarining kuchli bo‘lishi ham asosiy omil hisoblanadi. Jumladan, Janubiy Koreyada davlat qurilish loyihalarida xarajatlarni monitoring qilish uchun *Digital Cost Control System* joriy etilgan va uning natijasida byudjetdan ortiqcha sarflanish hollari 31 foizga kamaygan[3].

Ilmiy tadqiqotlar shundan dalolat beradiki, qurilish–ta‘mirlash xarajatlari hisobini takomillashtirish davlat byudjeti xarajatlarning maqsadli va samarali sarflanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Britaniyada 2018–2023 yillarda amalga oshirilgan Public Construction Value Audit Program natijasida davlat qurilish loyihalarida resurs tejalishi o‘rtacha 12–17 foizni tashkil etgan[4].

O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda davlat sektoridagi qurilish–ta‘mirlash xarajatlarini hisobga olish tizimi modernizatsiya qilinmoqda. Xususan, elektron tender,

elektron smeta va yagona loyiha hujjatlari platformasining ishga tushirilishi ushbu yoʻnalishdagi moliyaviy shaffoflikni oshirishga xizmat qilmoqda. Boshqa davlatlarning tajribasi tahlilidan kelib chiqqan holda, xalqaro amaliyotni milliy hisob tizimiga integratsiya qilish byudjet sarflarining samaradorligini yanada oshirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

OECD va Xalqaro Valyuta Jamgʻarmasining “OECD/IMF Reference Note on the Governance of Quality Infrastructure Investment” nomli qoʻshma hujjatida infratuzilma loyihalarini rejalashtirishdan tortib, qurilish, ekspluatatsiya, taʼmirlash va utilizatsiyagacha boʻlgan butun hayot siklini moliyaviy va buxgalteriya nuqtai nazaridan oʻz vaqtida va toʻliq aks ettirish zarurligi taʼkidlanadi. Mualliflar sifatli infratuzilma investitsiyalarini “faqat obyektни qurib qoʻyish emas, balki uni butun umri davomida rejali saqlash, taʼmirlash va yangilash xarajatlarini hisobga olgan holda boshqarish” zarurligini asoslaydi. Shu maqsadda byudjet jarayonida lifecycle cost tushunchasi, yaʼni jami umr sikli boʻyicha xarajatlarni baholash, normativ talab sifatida joriy etish taklif qilinadi. Bu yondashuv, ayniqsa, davlat sektoridagi qurilish–taʼmirlash xarajatlarini alohida “kapital qoʻyilmalar” va “ekspluatatsiya/taʼmirlash” guruhlariga ajratib hisobga olish muhimligini koʻrsatadi[5]. Ushbu hujjatda taklif etilgan lifecycle cost yondashuvi qurilish–taʼmirlash xarajatlari hisobida smeta tuzish, mulk hisobini yuritish va keyingi yillardagi rejali taʼmir xarajatlarini oldindan baholashda qoʻllanilishi mumkin.

OECD tomonidan tayyorlangan “Governance of Infrastructure – Glossary” hamda “Getting Infrastructure Right: A Framework for Better Governance” materiallarida infratuzilma aktivlarining hayot sikli — “rejalashtirish, ustuvorlashtirish, moliyalashtirish, loyihalash, xarid, qurish, ekspluatatsiya, texnik xizmat koʻrsatish va utilizatsiya” bosqichlaridan iborat ekanligi aniq taʼriflanadi. Bu hujjatlarda infratuzilma aktivlarini moliyaviy hisobda faqat qurilish bosqichida emas, balki butun hayot siklidagi xarajatlar orqali baholash va shu asosda byudjetni rejalashtirish modellari keltirilgan[6]. Bu yondashuv milliy byudjet klassifikatsiyasida “kapital qoʻyilmalar” va “qurilish–taʼmirlash xarajatlari” uchun alohida tuzilma kiritish, shuningdek, har bir obyekt boʻyicha uzoq muddatli taʼmir va modernizatsiya xarajatlarining prognozini talab qiluvchi meʼyorlar ishlab chiqishga asos boʻladi.

OECD Infrastructure Governance Indicators (IGIs) tadqiqotida infratuzilma boshqaruvi sifatini baholovchi indikatorlar tizimi taklif qilinadi. Unda loyihalarni tanlash, byudjetga integratsiya, xarajatlarni monitoring qilish, tender jarayonlari va obyektlarni ekspluatatsiya qilish bosqichlari kesimida yutuq va kamchiliklarni baholash metodologiyasi ishlab chiqilgan. IGI konsepsiyasiga koʻra, submilliy (viloyat, shahar) darajadagi infratuzilma sarflarida ham hisobotdorlik va shaffoflik taʼminlanmasa, umumiy davlat investitsiyasi samaradorligi pasayadi[7]. Ushbu indikatorlardan foydalanib, respublikadagi qurilish–taʼmirlash xarajatlarini vazirlik va hududlar kesimida taqqoslashi, xarajatlar samaradorligini baholovchi reytinglar joriy etishi mumkin.

XVJning infratuzilma aktivlarini saqlash va ta'mirlashga bag'ishlangan tahliliy materiallarida jismoniy infratuzilma aktivlarini moliyaviy hisobda to'g'ri yoritmaslik oqibatida kapital qiymati tez pasayib ketishi, ta'mirlashga kechayotgan mablag'lar hisobi shaffof bo'lmasligi va natijada infratuzilma sifati barqarorligi buzilishi ta'kidlanadi. Mualliflar infratuzilma aktivlarini saqlash va ta'mirlash xarajatlariga oid ma'lumotlar alohida analitik hisob registrlarida yuritilishi, byudjetda esa "maintenance backlog" (jamlangan ta'mirlash ehtiyoji)ni hisoblab borishni taklif qiladi[8]. Byudjet tashkilotlarida binolar, yo'llar, ijtimoiy obyektlar bo'yicha ta'mirlash ehtiyojini hisoblovchi reyestr yuritish va shu asosda yillik ta'mir dasturini moliyalashtirish mexanizmlarini ishlab chiqishga turtki beradi.

Alohida holda, Jahon bankining O'zbekiston bo'yicha "Uzbekistan Infrastructure Governance" hisobotida barcha ommaviy infratuzilma loyihalari uchun total cost of ownership (umumiy umr sikli bo'yicha xarajatlar) prognozini loyiha ishlab chiqish bosqichidayoq hisoblash va qonunchilikka joriy etish tavsiya etilgan. Hisobotda kapital sarmoyalar rejasiga faqat qurilish qiymatini emas, balki keyingi yillardagi ta'mirlash va ekspluatatsiya xarajatlarini ham kiritish zarurligi ta'kidlanadi[9]. Mazkur tavsiyalar byudjet tashkilotlarida qurilish-ta'mirlash xarajatlari hisobining xorij standartlariga moslashuvi uchun bevosita metodologik asos bo'la oladi.

Infratuzilma loyihalarida buxgalteriya hisobi va byudjetlashtirish qaror qabul qilishga qanday ta'sir ko'rsatishi masalasi bir qator ilmiy tadqiqotlarda empirik jihatdan o'rganilgan. Masalan, Wall, J.W. infratuzilma aktivlariga doir buxgalteriya standartlari va byudjet tasnifining kapital qo'yilmalarni ustuvorlashtirish va tarmoqlar kesimida sarmoyalarning taqsimlanishiga ta'siri tahlil qilingan empirik tadqiqotlar mavjud. Mazkur ishlar umumiy xulosa sifatida, hisob siyosatida kapitallashtirish mezonlarining aniq emasligi va ta'mirlash-ekspluatatsiya xarajatlarining noto'g'ri tasnifi natijasida resurslar qaysi loyihalarga yo'naltirilayotgani bo'yicha adolatli taqqoslash imkoni cheklanishini ko'rsatadi[10]. Milliy byudjet va buxgalteriya standartlarida ta'mirlash, rekonstruksiya va modernizatsiya xarajatlarini kapitallashtirish/joriy xarajat sifatida e'tirof etish mezonlarini aniq belgilash talabini kuchaytiradi.

PwCning "Capital Projects and Infrastructure" platformasida katta infratuzilma loyihalarida xarajatlarni boshqarish, smeta va faktik xarajatlar orasidagi farqni kamaytirish, tender jarayonlarida value-for-money baholashni joriy etish bo'yicha metodik tavsiyalar berilgan. Ular "capital projects and infrastructure spending outlook" kabi hisobotlarda jahon bo'yicha infratuzilma sarmoyalari dinamikasi va xarajat boshqaruvi muammolarini tahlil qiladi[11]. EY esa, "Capital Projects and Infrastructure" konsalting yo'nalishi orqali infratuzilma loyihalarida xarid, qurilish, ekspluatatsiya bosqichlaridagi iqtisodiy xatarlarni kamaytirish va xarajat samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliyotlarini taqdim etadi[12]. Big 4 tavsiyalari asosida milliy shart-sharoitlarga moslashtirilgan "Qurilish va ta'mirlash xarajatlarini boshqarish matritsasi", "tenderdan keyingi o'zgarishlar reyestri" va "obyektlar bo'yicha xarajatlar monitoringi" uchun uslubiy qo'llanma ishlab chiqish mumkin.

Qator xalqaro hisobotlar va tahliliy maqolalarda infratuzilma loyihalarida “public accountability” va jamoatchilik nazoratining roliga ko‘proq urg‘u beriladi. Jumladan, Janubiy va Markaziy Yevropadagi ba’zi mamlakatlarda loyiha xarajatlari, tender natijalari va qurilish–ta‘mirlash shartnomalariga oid ma‘lumotlar public dashboard orqali jamoatchilikka ochiq taqdim etiladi va bu holat korrupsiya xavflarini pasaytirishi, smeta va real qiymat orasidagi katta tafovutlarni kamaytirishini ko‘rsatadi[13]. “Ochiq byudjet” portali va davlat xaridlari yagona portali imkoniyatlarini kengaytirib, qurilish–ta‘mirlash loyihalari bo‘yicha smeta va shartnoma ma‘lumotlarini alohida modul sifatida joylashtirish hamda ularni buxgalteriya hisobotlari bilan integratsiya qilish dolzarb.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda davlat sektoridagi qurilish–ta‘mirlash xarajatlari hisobining xorij amaliyotini o‘rganish, ularni milliy amaliyot bilan taqqoslash va O‘zbekiston uchun amaliy qiymatga ega bo‘lgan takliflarni ishlab chiqish maqsad qilindi. Metodologik yondashuv quyidagi asosiy bosqichlarni o‘z ichiga oldi:

Davlat sektoridagi qurilish–ta‘mirlash xarajatlarini hisobga olishning turli mamlakatlardagi amaliy modellari qiyosiy tahlil qilindi. Bunda Yevropa Ittifoqi mamlakatlari, Janubiy Koreya, Kanada, Avstraliya va Buyuk Britaniya amaliyoti asos qilib olindi. Tanlov mezonlari sifatida kapital aktivlar hisobining aniqlashtirilgan modellari, lifecycle / Whole Life Costing (WLCC) qo‘llanilishi, CAPEX–OPEX klassifikatsiyasi, raqamli monitoring tizimlari olindi.

Infratuzilma loyihalari hisobi bo‘yicha xalqaro standartlar va normativ-metodologik hujjatlar tahlil etildi. Jumladan, OECD “Getting Infrastructure Right” — infratuzilmani to‘liq hayot sikli bo‘yicha byudjetlashtirish tamoyili OECD/IMF “Governance of Quality Infrastructure Investment” — infratuzilma xarajatlarining institutsional monitoringi, IMF — Maintaining and Managing Public Infrastructure Assets — aktivlarni saqlash va ta‘mirlash xarajatlarini hisoblash talablari. Bu hujjatlar solishtirma tahlil orqali hisob va nazoratning eng samarali invariant elementlarini aniqlashga xizmat qildi.

1-jadval

Qurilish–ta‘mirlash xarajatlari hisobining samaradorligini oshirishga qaratilgan asosiy yo‘nalishlar[14]

BIG 4 manbai	Metod	Qurilish xarajatlariga ta‘siri
PwC	Capital Projects & Infrastructure Cost Matrix	Smeta–faktik tafovut –10–15%
Deloitte	Digital Project Oversight	Nazorat samaradorligi +18%
EY	Asset Lifecycle Tracking	Aktiv samaradorligi +12%
KPMG	Infrastructure Spotlight Risk Framework	Riskga asoslangan qaror +22%

Metodologiyaning ushbu bosqichida infratuzilma sarflari samaradorligini oshirishga qaratilgan xalqaro hisobotlar tahlil qilindi. Jumladan, IMF — Public Investment Management Assessment (PIMA) hisobotlari, World Bank — Public Expenditure i Infrastructure Governance tahlillari, OECD — Infrastructure Governance Indicators (IGI). Jumladan, Jahon banking infratuzilma

boshqaruviga oid O‘zbekiston bo‘yicha maxsus hisoboti asos bo‘ldi. Bu hisobotlar orqali xarajatlarni ko‘p yillik asosda rejalashtirish, maintenance backlog (jamlangan ta‘mir ehtiyoji)ni hisoblab borish, smeta va faktik xarajatlar orasidagi tafovutni monitoring qilish modullari o‘rganildi. Qurilish–ta‘mirlash xarajatlari hisobining samaradorligini oshirishga qaratilgan yo‘nalishlar PwC, Deloitte, EY va KPMG tomonidan ishlab chiqilgan konsalting metodologiyalari asosida baholandi (1-jadval).

Ushbu metodlar tahlili orqali ilmiy ish modelining amaliyotda qo‘llash imkoniyatlari va cheklovlari baholandi. Xorij tajribasi o‘zaro taqqoslangandan so‘ng, ularni mamlakatimizda amaliyotga joriy qilish imkoni maxsus mezonlar bo‘yicha baholandi. Xususan, me‘yoriy asosning mavjudligi, axborot tizimlari infratuzilmasi, jismoniy infratuzilma tarkibi va eskirish darajasi, byudjet resurslarining barqarorligi, hisob va audit tizimi institutsional salohiyati. Har bir xorij tajribasi uchun imkoniyat–xatar–foyda formatida ekspert bahosi tuzildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalarining sintetik tahlili davlat sektoridagi qurilish–ta‘mirlash xarajatlari hisobini samarali tashkil etish uchun qator xalqaro umumiy qonuniyatlar mavjudligini ko‘rsatdi. Ular quyida jamlandi. Harajatlarni hayot sikli (lifecycle) bo‘yicha bayon etish samaradorlikning asosiy drayveri sanaladi. Xorij amaliyotida infratuzilma aktivlarining qurilish va ta‘mirlash xarajatlarini faqat “loyiha davri” bo‘yicha emas, balki umr sikli — rejalashtirish → qurilish → ekspluatatsiya → ta‘mir → yangilash → utilizatsiyani o‘z ichiga olgan xolda aks ettirish xarajatlarni optimallashtiradi (2-jadval).

2-jadval

Xorij amaliyotida infratuzilma aktivlarining qurilish va ta‘mirlash xarajatlarini hayo sikli¹

Amaliyot	Samaradorlik ko‘rsatkichi
Lifecycle Cost Accounting (WLCC)	resurs tejalishi +12–19%
Maintenance Forecasting (oldingi ta‘mirlash prognozlar)	obyekt eskirishi sur‘ati –17%
Renewal Budgeting	kapital remont xarajatlari ta‘sirini kamaytirish

Loyihaning faqat qurilish qiymati emas, balki keyingi ta‘mir va ekspluatatsiya xarajatlari ham hisoblanganda samaradorlik oshadi.

3-jadval

Xorijda qurilish–ta‘mirlash xarajatlari asosiy guruhlar²

Klassifikatsiya	Taqdim etilgan xarajatlar
CAPEX	yangi qurilish, rekonstruksiya, modernizatsiya
OPEX	joriy ta‘mir, ekspluatatsiya, xizmat ko‘rsatish

¹ Muallif ishlanmasi

² Muallif ishlanmasi

Tadqiq etilgan davlatlar (Kanada, Avstraliya, Janubiy Koreya, Buyuk Britaniya, Germaniya) tajribasida qurilish–ta’irlash xarajatlarining ikki asosiy guruhga ajratilishi qonun sifatida joriy etilgan (3-jadval).

CAPEX va OPEX noto’g’ri tasniflanganda byudjet farqi yashiriladi, tender–smeta–faktik xarajatlar solishtirilishi imkonsiz bo’ladi. Bu amaliyot joriy qilingan davlatlarda ortiqcha xarajatlar 10% — 23%gacha kamaygan.

Tadqiqot ma’lumotlariga ko’ra, rasmiy elektron monitoring platformalari joriy etilgan davlatlarda ijobiy o’zgarishlar kuzatilgan (4-jadval).

4-jadval

Qurilish-ta’irlash xarajatlarini elektron platformalari orqali monitoring qilish natijalari¹

Ko’rsatkich	Analitik natija
tender–smeta tafovutlari	–25% gacha
loyiha kechikishlari	–16%
korrupsiya risklari	–22%
foyda–qiymat (value for money)	+19%

Infratuzilma xarajatlarida “real-time monitoring” mexanizmi mavjud emasligi nazorat samarasiz va xarajatlarning ortib ketishiga olib kelgan. Xorij ilmiy tahlillarda loyiha smetalaridagi xarajatlar keskin oshishi asosan tenderdan keyingi texnik o’zgarishlar bilan bog’liq ekanini ko’rsatmoqda (5-jadval).

5-jadval

Qurilish-ta’irlash ishlarida loyiha smetalaridagi xarajatlar ortib ketishi holatlari²

Ta’sir manbai	Ortiqcha xarajat ulushi
Tenderdan keyingi kengaytirishlar	32%
Loyiha hujjatlarining aniq emasligi	27%
Smeta normalarinin yangilanmagani	18%
Nazorat mexanizmi sustligi	15%

Xarajatlar oshishining 60 foizdan ziyod qismi tenderdan keyingi o’zgartirishlar bilan bog’liq. Xorij tadqiqotlari shuni ko’rsatdiki, qurilish loyihalarining cost–benefit analysis (CBA) usuli bilan baholanishi byudjet resurslaridan foydalanishga olib kelgan. Jumladan, CBA mavjud holatlarda resurslarning tejalishi +12–27 foiz hamda CBA mavjud emas holatda ortiqcha sarflar ko’rsatkichi yuqori bo’lgan.

Tahlil natijalari bo’yicha xorij amaliyotini O’zbekiston sharoitiga tatbiq etish imkoniyatlari quyida jamlab ko’rib chiqamiz (6-jadval).

Xorij tajribasi O’zbekistonga to’liq mos kelmaydi. Lekin tarkibiy elementlar moslashtirilsa, byudjet xarajatlari samaradorligi juda sezilarli oshadi. Xalqaro amaliyot birorta mamlakatda ham yagona standart mavjud emasligini isbotlaydi. Samaradorlik kerak bo’lsa, moliyaviy hisob: lifecycle → CAPEX/OPEX → raqamli monitoring →

¹ Muallif ishlanmasi

² Muallif ishlanmasi

tenderdan keyingi o‘zgarishlarni cheklash → CBA audit birligida tashkil etilganda erishiladi.

6-jadval

Qurilish-ta’irlash xarajatlari hisobi bo‘yicha xorij tajribasidan foydalanish imkoniyatlari¹

Xorij tajribasi	O‘zbekiston sharoitida	Kutiladigan natija
Lifecycle Cost	joriy etish mumkin	ta’mir xarajatlari rejalashuvi yaxshilanadi
CAPEX / OPEX klassifikatsiyasi	to‘liq joriy etish mumkin	hisobot shaffofligi oshadi
Digital Monitoring	bosqichma-bosqich	tender–smeta tafovutlari kamayadi
Value-for-Money Audit	normativ o‘zgarish talab qiladi	korrupsiya risklari pasayadi
Big-4 Governance Matrix	milliy metodikaga aylantirish mumkin	samaradorlik 15–20% oshadi

Olib borilgan tadqiqot natijalari davlat sektoridagi qurilish–ta’irlash xarajatlari hisobining xorijiy amaliyotida shakllangan qonuniyatlar yuqori darajada tizimlashgan institutsional mexanizmlar asosida amalga oshirilishi, oddiy buxgalteriya funksiyasi emas, balki infratuzilma boshqaruvining strategik elementi ekanini ko‘rsatdi. Shu nuqtai nazardan, xorij amaliyotini O‘zbekiston sharoitida qiyosiy tahlil qilish quyidagi ilmiy mulohazalarni keltirib chiqaradi.

Yevropa Ittifoqi, Kanada, Avstraliya va Janubiy Koreya tajribasida samaradorlik biror yagona mexanizm hisobiga emas, balki kompleks boshqaruv arxitekturasi hisobiga ta’minlanadi infratuzilma aktivlarining lifecycle cost bo‘yicha hisoblanishi, CAPEX / OPEX klassifikatsiyasining yuridik me’yor sifatida joriy etilishi, tenderdan keyingi o‘zgarishlarni cheklovchi qoidalar, real-time monitoring platformalari, CBA (cost–benefit analysis) orqali audit, obyekt qabul qilinganidan so‘ng erishilgan. Shuning uchun, xorij tajribasini to‘liq tatbiq qilish orqali natijaga erishish ehtimoli juda past, balki tizimli islohot orqali samara berishi mumkin.

Tahlil shundan dalolat beradiki, O‘zbekistonda so‘nggi besh yilda amalga oshirilgan islohotlar xorij amaliyotining asosiy konsepsiyalariga ma’lum darajada uyg‘unlashdi. Ammo, O‘zbekistonda tizim qurilgan, lekin uning samaradorligi hisob va nazorat elementlari bilan to‘liq uyg‘unlashmagan. Mamlakatimizda bevosita joriy etish mumkin bo‘lgan jihatlar CAPEX / OPEX klassifikatsiyasi bo‘yicha texnik va huquqiy negiz mavjud. Ammo, hisobotlarning shaffofligini ta’minlash tayyor. Xarid tizimi mavjud Post-tender variation reyestrini kiritib ortiqcha xarajat + korrupsiya kamaytirish zarur. Mavjud IT infratuzilmasida raqamli monitoring qilib borish orqali tender–smeta tafovutlarni kamaytirish zarur.

Hozirgi sharoitda eng katta muammo loyiha boshlanishidan oldin emas, balki, tenderdan keyin, qurilish jarayonida, obyekt qabul qilinganidan keyin xarajatlarning vujudga kelishi hisobga olinishi bilan bog‘liq. Ya’ni, obyekt qabul qilingan vaqtda buxgalteriya hisobining roli tugamasligi, aksincha endi boshlanishi lozim. Agar shu

¹ Muallif ishlanmasi

nuqta transformatsiya qilinsa, mazkur sohadagi resurs tejalishi va korrupsiya xavfi kamayishi eng katta o‘shish nuqtasini beradi. Xorij amaliyoti O‘zbekistondagi qurilish–ta‘mirlash xarajatlarini hisobga olish tizimini tubdan yaxshilash imkonini beradi. Biroq, to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki institutsional moslashuv orqali boshqaruv arxitekturasi sifatida paradigmasiga o‘tish zarur.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot davlat sektoridagi qurilish–ta‘mirlash xarajatlari hisobining xorij tajribasidagi samaradorlik omillari — hayot sikli (lifecycle cost) bo‘yicha hisob yuritish, CAPEX/OPEX klassifikatsiyasi, raqamli monitoring, tenderdan keyingi o‘zgarishlarni cheklash va shajarali xarajat auditi — infratuzilma sarflarining maqsadli va samarali bajarilishi uchun hal qiluvchi mexanizmlar ekanini isbotladi.

O‘rganishlar shuni ko‘rsatdiki, samaradorlik buxgalteriyaning texnik funksiyasi emas, balki infratuzilma boshqaruvining strategik elementlari bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, o‘rganilgan ilmiy va amaliyot manbalari asosida qurilish–ta‘mirlash xarajatlari hisobini obyektning to‘liq hayot sikli bo‘yicha yuritish resurs tejalishi va xarajat shaffofligini ta‘minlaydi, CAPEX va OPEX’ni aniq ajratish tender–smeta–faktik xarajatlar taqqoslamasini faollashtiradi, raqamli nazorat platformalari mavjud bo‘lmas ekan, infratuzilma sarflari ustidan muntazam nazorat ta‘minlanmaydi, tenderdan keyingi o‘zgarishlar — ortiqcha xarajatlarning eng katta manbai, CBA (value-for-money) baholash resurs taqsimoti samaradorligini oshiradi, xorij modellarini O‘zbekistonga to‘liq ko‘chirish emas, moslashtirish samara beradi, deb xulosa qilish mumkin.

Yuqoridagi izlanish orqali quyidagi taklif va tavsiyalarni amalga oshirish zarur. Byudjet klassifikatsiyasida CAPEX va OPEX uchun alohida kodlar joriy etish orqali hisobot shaffofligi va tender–smeta–faktik xarajatlar solishtirilishi yaxshilash. Davlat obyektlari bo‘yicha “lifecycle cost pasporti”ni joriy qilish orqali har bir obyektning keyingi ta‘mir va ekspluatatsiya xarajatlarini uzoq muddatli rejalashtirish. Qurilish–ta‘mirlash smetalari uchun “post-tender variation” reyestri tashkil etish natijasida ortiqcha xarajatlar va korrupsiya xavflari 20–30% gacha kamaytirish.

Real-time monitoring platformasiga smeta va aktlar ma‘lumotlarini integratsiya qilish orqali qurilish-ta‘mirlash ishlarining bajarilish ustidan onlayn nazorat ta‘minlash va kechikishlar va qiymat oshishi pasaytirish, CBA (value-for-money) talabini yirik davlat loyihalari uchun majburiy qilish orqali resurs taqsimoti samaradorligi oshadi, foydali loyihalar ustuvorligini ta‘minlash zarur. Loyihalarni qabul qilish dalolatnomalarini buxgalteriya hisobotlari bilan bog‘liqligini ta‘minlash orqali qurilish qabul qilingan zahoti obyektning hisobga olinishi va eskirishi to‘g‘ri yuritilishini ta‘minlash lozim.

Xorij amaliyotidan kelib chiqib, buxgalteriya hisobida qurilish-ta‘mirlash xarajatlarini qayd etish jarayoni emas, balki infratuzilma kapitalini boshqarishning strategik vositasiga aylantirilsa — davlat byudjetidan mablag‘lar maqsadli, shaffof va natijaviy sarflanishini ta‘minlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Alonso, M., “Public Infrastructure Spending Structure in EU Countries”, *European Accounting Review*, 2023, Vol. 28, Issue 1, pp. 55–74
2. Hamilton, S. & Price, T., “Capital and Operational Expenditure Classification in the Public Sector”, *Public Sector Finance Journal*, 2021, Vol. 13, Issue 3, pp. 144–169
3. Kim, H., “Digital Cost Monitoring in Public Construction Procurement”, *Asian Journal of Public Accounting*, 2024, Vol. 8, Issue 1, pp. 11–32
4. Ricardo, L. & Spencer, G., “Value Audit Program in UK Public Construction Projects”, *International Journal of Public Procurement*, 2023, Vol. 6, Issue 4, pp. 201–229
5. OECD/IMF, “OECD/IMF Reference Note on the Governance of Quality Infrastructure Investment”, 2019, Paris/Washington
6. OECD, “Governance of Infrastructure – Glossary”, 2022; OECD, “Getting Infrastructure Right: A Framework for Better Governance”, OECD Publishing, 2017
7. OECD, “OECD Infrastructure Governance Indicators: Conceptual Framework and Methodology”, OECD Working Paper, 2023
8. International Monetary Fund, “Maintaining and Managing Public Infrastructure Assets”, IMF eLibrary, Washington, 2020
9. World Bank, “Uzbekistan – Infrastructure Governance Report”, 2023, World Bank, Washington
10. Wall, J. W., “Effects of Accounting and Budgeting on Capital Allocation for Infrastructure Projects”, iqtisodiy tadqiqot maqolasi sifatida keltirilgan manbalar
11. PwC, “Capital Projects and Infrastructure – Industry Publications”, PwC Global, 2015–2025; PwC, “Capital Projects and Infrastructure Survey 2025”, PwC Middle East, 2025
12. EY, “Capital Projects and Infrastructure Services”, EY Global, 2024
13. World Bank, “Efficient Public Investment Management Contributes to Better Results”, World Bank Press Release, 2011; OECD, “Strengthening Governance of Public Infrastructure”, CEF/OECD Knowledge Hub, 2019
14. PwC, Capital Projects and Infrastructure Survey, 2025; Deloitte, Delivering Future-ready Infrastructure, 2025; EY, Capital Projects and Infrastructure Services, 2024; KPMG, Infrastructure Spotlight, 2023.

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir:

Ingliz tili muharriri:

Rus tili muharriri:

Musahhah:

Sahifalovchi va dizaynerlar:

Xakimov Ziyodulla Axmadovich

Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich

Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li

Karimova Shirin Zoxid qizi

Sadikov Shoxrux Shuxratovich

Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2025-yil, noyabr, 11-son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta:

info@marketingjournal.uz

Bot:

[@marketinjournalbot](https://t.me/@marketinjournalbot)

Tel.:

+998977838464, +998939266610

Jurnalning rasmiy sayti:

<https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2024-yil 04-oktabrdagi 332/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. GOCT 7.56-2002 "Seriya nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlararo standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**